

РАЗАПЕТИ ЗАПАДЊАК: LONGUE DUREE ПОГЛЕД НА ЗАПАДНУ КРИЗУ

Сажетак: Аутор даје синаптички поглед на окциденталну историју, са настојањем да се неке епохе и догађаји који се у чланку истичу – протумаче као извјесни прекиди у дугом процесу западнога развоја. Чланак покушава да илуструје тезу да само цјелина погледа на западну и Европску историју, може да помогне да се правилно оцијени данашња културна криза.

Битни термини: дисрупционизам, култура, идентитет, Византија, Запад, Карло Велики, Франци, Крижари, џез, блуз, варварин, варваризација, НАТО, средњи вијек.

У европској историји, или ономе што би се са доста основе могло назвати – историјом Запада – постоје одређени догађаји и епохе који на позадини времена нарочито штрче. Тада долази до прекида традиције, или до радикализације њеног облика. Тако, повезујући неке од таквих епоха, можда би било могуће сачинити слику цивилизацијске кризе Запада. Чини ми се да се суштина те кризе састоји у некаквом *дисрупционизму*, или прекиду у начинима како се наслеђује оно што се назива Западним вриједностима. Издвојићу само три такве епохе:

То су:

- 1) криза деветог вијека, или „искушење варварина“,
- 2) криза једанаестог вијека, или „искушење отварања ка истоку“, и
- 3) криза двадесетог вијека, или „електрично искушење“.

Сваки од ових догађаја је радикално тестирао затечену традицију, често са неочекиваним посљедицама.

Ова три историјска раздобља, или кризе, не морају се доводити у везу једно с другим. У овом тексту ћу покушати да дам типолошки приказ кризе Запада, као кризе механизма традиције. Та криза се не састоји у уништењу тих механизма, већ у њиховом радикалном преобликовању, које даље најчешће

---

* Виши асистент на Филозофском факултету у Бањој Луци

оногомогућује наставакак историјског континуитета. У случају Запада, до таквих прекида је најчешће долазило због отварања Запада као непознатим географима.

У чему се састојало искушење деветог вијека? У *варваризацији* византијског цивилизацијског обрасца. Варваризација у овом случају значи покушај радикалног напуштања претходног развоја, у име вриједности Франака, који су за Византинце били варвари.

Тај процес се састојао на почетку у концентрисању и груписању, а напоследку, у одвајању, цијелог расног подконтинента - тевтонског, од византијског културног хабитуса. То груписање се завршило институционализацијом германског царства, након вијекова политичке расутости и неодређености, у име, и под егидом, једног талентоватног франачког владара, Карла Великог, из династије Каролинга.

Карлово крунисање је апотеоза, али је тај процес отпочео раније, средином осмог вијека.¹ Крунисањем Карла Великог за њемачкога Цара – чиме отпочиње миленијумско присуство Светог њемачког римског царства - завршава се вијековни пробој старих Германа (или барем једног њиховог дијела) у римски хабитус, само са неочекиваним резултатом. Ако су прве провале Германа (варвара) циљале ка њиховој *романизацији* и останку на римском поднебљу², ови сада варвари долазе са друкчијом намјером: да постану пандан римској држави.

Овај владар зато долази тек послвије низа својих енергичних предака и довршава процес започет раније. Тај процес се састојао дакле у одвајању пола Европе, тј. њеног западног дијела, од основне духовне масе европског континента, византинизма. Ради се заправо о процесу стварања *Запада*.³

Да је то тако, види се и из чињенице да су шавови по којима је пукао првобитни политички континент, данас постале и остале границе Европске Уније, НАТО Савеза, католичко-протестантског свијета, наспрам источног и православног. О томе свједочи и књига и теза Хантингтона коју не треба препривавати. Међутим, те данашње границе, осмотрене кроз некадашњу визуру, постају веома индикативне.

¹ Погледати Pierre Riche: *Les Carolingiennes: Une Famille qui fit l'Europe*, Fayard/Pluriel, 2012.

² Застарјело, али по наративности – непревазиђено дјело на замршену тему варвара је Џон Багнел Бјури: *Инвазија варвара на Европу*, Утопија 2010.

³ Постоје двије веома занимљиве књиге које прате динамику раног окцидентализа. Једна је David Gress: *From Plato to Nato: The Idea of West and Its Opponents*, Free Press, 2004, која је доживјела и рецензију у *Foreign Affairs*, док је друга – Paul Collins: *The Birth of West: Rome, Germany, France and the Creation of Europe in the Tenth Century*, PublicAffairs, New York, 2011. Гресова књига представља озбиљан покушај поунутрашњења *великог европског наратива* (Christopher Dawson) од стране неолибералног метода, у смислу што се сада по први пут стара Европа, која сеже до Карла Великог интегрисе у процесе који тобоже доводе до либерализма, капитализма и НАТО. Да додамо: на нашој, „византијској“ страни, ми немамо никакав сличан покушај. Неолиберал може правилно да разумије, додуше, рану историју Европе онолико колико Торђ Сорош може да разумије византијску историју.

Када се ради о природи франачке империје, ваља подсјетити барем на легендарну књигу Анрија Пирена, *Мухамед и Карло Велики*. Чувена Пиренова теза гласи да запад какав знамо - свијет окренут ка Атлантику, а не Медитерану - настаје као реакција на исламско затварање медитеранских токова у осмом вијеку. То је значајна чињеница: *запад* настаје континенталним, осовинским *затварањем*, тј. затварањем од свијета Византије, у суштини.

Сад, без обзира да ли је та теза сасвим тачна или не,⁴ може се са сигурношћу рећи да каролиншка Европа свој културни базен стварно формира – по први пут у западној историји – у центру континента и на његовом сјеверу. Југ губи значај, осим као мјесто ходочашћа. Из литургијских и легислативних атељеа Карловог ентуража, извире сва западна традиција: писменост, школство, војска, политика, монархија. Због тог се каже да је Карло Велики „отац Европе“.⁵ Крунисањем Карла Великог за првог западног „цара“, 25. децембра 800. године, запад се, у тежњи за сецесијом – маргинализује од главног центра, Константинопоља, а културно се пароксијализује. Европа је тиме поцијепана.⁶

До цијепања Европе долази дјелимично и кривицом Византије, која је у историји пројављивала склоност ка „реакцији“, а понекад и стерилном конзервативизму *status quo*. Византијски поредак имао је велики капацитет за инерцију. Загледана на исток, Византија је често с презиром погледала на дешавања на западу, често долазећи до погрешног закључка да „на западу нема ништа ново“. Али, Византинци Ромеји нису знали оно о чему је пјевао Константин Кавафи: „Варвари су били неко рјешење“. Иконоборство Византије традиционално се узима као алиби западним владарима за дрско осамостаљење,⁷ и ту би свакако лежало рјешење да франачка иконотеоријска рјешења и сама нису регресирала ка иконоклазму. Пред најездом Ломбарда, од којих их Византија није више могла да заштити, Рим тражи заштиту код Франака. Било како било, радило се ту о невјероватно талентованим народима, јер су Франци – иновирали.⁸ Они су са собом носили барем одјек својих сјевернијих предака, који ће своју културу кодификовати у величанствен корпус Сага.⁹ И већ тада, па и раније,

⁴ Недавно је објављена ревизионистичка књига на ту тему Alfred Havighurst: *Pirenne's Thesis : Analysis, Criticism and Revision*, Heath, 1976, као и Richard Hodges, *Muhamed, Charlemagne and Origins of Europe: Pirenne's Thesis in the Light of Archeology*, Cornell University Press, 1983.

⁵ Види нарочито значајну професорку са Кембриџа, Rosamond McKitterick, и њена дјела, нарочито, *Charlemagne: Formation of European Identity*, Cambridge University Press, 2008.

⁶ Пароксијализација културе је важнија од политичке сецесије. Ова пароксијализација означава почетак процеса радикално *свог* правца интелектуалнога развоја. Премда означен као ренесанса, каролиншки период представља интелектуалну регресију у односу на основна цивилизацијска стремљења Византије. Овај феномен цијепања Европе није могуће довољно подцртати. Као и много шта друго, прошао је непримијећен, али не и од свих. Дјела о. Јована Романидиса дају наду. Погледати, Ιωάννου Ρομανίδου, *Ρομανία και Ρομῆλι, Θεσσαλονίκη*, 2000.

⁷ Види Георгије Острогорски: *Историја Византије*, Просвета, Београд 1947.

⁸ Види Lynn White: *Medieval Technology and Social Change*, Oxford University Press, 1966.

⁹ Види Robert Kellogg, Jane Smiley, *The Sagas of Icelanders*, Penguin Books, 2001.

они су пројављивали оно у чему ће бити основна снага западњака: храброст и агресивност, што су потребне врлине за неког ко жели да гради историју.

Њихов базен је, међутим, имао тенденцију – гледано и по самој географији – ка стагнирању. Одвише су се те, физички повучене, јасне границе – заокружиле и затвориле. Недостатак јужних цивилизацијских канала, које они оснивањем папске државе¹⁰ нису успјели компензовати - осјећао се чак и у помањкању египатског папируса и сличних „роба са акцизом“. Посљедица је да се тај дио Европе готово херметички затворио. Први стадијум девизантинизације запада окончан је.

Због тог је било логично да се последице два или три вијека затвореног стагнирања, (9-11. вијек), јавила потребе за отварањем граница и ширењем видика. Сљедеће искушење на нашој листи има зато са тим везе. Карлову Европу нису успјели да отворе ни Мађари, ни Нормани, ни Арапи ни Авари - већ се Запад отворио сам. То се десило у великој епохи крижара.¹¹

То је био масован посљедњи „варварски талас“. Два вијека се у западној Европи сузбијао једини издувни вентил креативности феудалне елите: ратовање, од IX до XI вијека. Увођени су институти постова, „божијега мира“, света примирја. Папе су пледирале да се спријече братоубилаштва. Епоха од Отона I до Отона III наличи на данашњу епоху власти УН-а: осјетио се велики оптимизам универзално прихваћене политичке динамике, која је обећавала нови поредак. Окончана су искушења Викинга на сјевера, и Арапа на југу¹², требало је дати духовну потку и садржај новој Европи. Многи виде десети вијек као основни¹³. Али, то је ера папске „порнократије“¹⁴. Права експлозија на свим фронтима десиће се тек у једанестом. Нико није успио да квалитетно осмисли запретану ратничку енергију, на војним и научним фронтима: чека-

¹⁰ Карло Велики је преотео равенски егзархат – најважнију испоставу Византије након Јустинијана у Италији и начинио папску, профраначку „buffer зону“. Егзархату дугујемо најљепше православне мозаике на свијету, оне у Равени, а папској „држави“ – миленијумски континуитет прозелитизма. Наполеон је окончао папску државу на неко вријеме.

¹¹ Најважнија књига о крижарима је и даље Sir Steven Runciman, *A History of the Crusades*, vol. I, II, III, Cambridge University Press, 1983. Преферишем израз крижари, а не крсташи, из разлога што је криж, а не крст – обиљежје римокатолицизма, чији је то покрет био. Православље никада није имало крсташки покрет, тј. такав покрет који би ван својих, матичних територија, војно-освајачким путем тражио да афирмише своје теолошко-политичке вриједности. Штавише, војно-политичко афирмисање духовних свјетоназора у православљу кроз историју углавном је попримало само одбрамбени карактер, а не позитивно-освајачки. Поготово не такав какав је био крсташко-крижарски покрет једанаестог вијека, који је био само алиби за још једну феудално миграцију варварских размјера, што у предговору својој књизи пише и Стивен Рансимен. Са мојим језичким рјешењем својевремено се у приватном разговору сложио и проф. Предраг Лазаревић.

¹² Уп. Marc Bloch, *Feudalno društvo*, Zagreb, 2001 17-51.

¹³ Поменути Пол Колинс, в. горе, али и Кристофер Досон пише на том трагу. Погледати његов класик *Making of Europe*,

¹⁴ Види Karlheinz Deschner, *Kriminalgeschichte des Christentums*, Rororo, 1996. Band I-V

ло се отварање прекоморских фронтова и првих универзитета. На крају је та сузбијена енергија шикнула напоље, ка заједничком непријатељу: Сараценима, Турцима, Арапима – непријатељима Божијим, али и – Византинцима. Норманско освајање, отимања око Сицилије, први крижари, муте медитерански базен и све чешће се погледа ка Босфору, ка Антиохији, Сирији, Јерусалиму. Тада у фокус западњака долази овај дио свијета који је у жижи интересовања и данас. Толико је дуг тај континуитет и толико су данашње турбуленције на Блиском Истоку – случајне.

Требало је ослободити Гроб Господњи. У периоду од 1096-1099, послје нечувених напора, пао је Јерусалим у франачке руке. И тада се истовремено дешава неколико ствари:

- 1) запад (Франци) први пут виде Исток: и византијски, и „арапски“;
- 2) постепено се увиђа колико је интелектуално недовољан свијет и свјетоназор;
- 3) ослобађа се простор за феудалне „беземљаше“ – углавном викиншког поријекла;
- 4) сазријева фермент византинофобије: крижари не могу да поднесу велелепност византијског свијета и кују се планови за пљачку Цариграда, што ће се убрзо обистинити, са катастрофалним посљедицама;
- 5) они са собом сада носе нова знања натраг у Европу: нови урбанизам, нову моду, сјемена нове науке из грчког искуства и арапских рукописа, и мукотрпно настоје да их интегришу у отаџбини;
- 6) из тог искуства постепено ничу, у Шпанији и на југу Француске и Сицилије, нови центри „анти-латинске“ писмености, нових, „вулгарних језика“, са којима се јављају идеали витештва, трубадура, секуларне поезије, итд.

Тешко је порећи да ове тековине у поређењу са првим средњовјековљем и изгледају модерно. Оне би у свијет и донијеле прворазредне промјене тога доба, да се паралелно са овим процесом о којем је ријеч, није десило још нешто. Свјежи и млади Западњаци су рушили културне свјетове, гдје год су крочили, била то Света Земља или Енглеска. То је било повезано са чудноватим реформама које је покренуо папизам, а које су ишле за милитаризацијом католичке цркве. Ферментира ново, ратничко папство Гргура Хилдебранда, из којег и ниче овај крижарски дух. Сем тога, благодарећи норманском уништењу најобразованије западне културе, енглеске и ирске¹⁵, сада више није било никога ко би интелектуално могао да *осмисли и усвоји* нове, хетерогене интелектуалне импулсе који долазе са југа и истока, пошто су тај посао у посљедњих неколико вијекова искључиво радили Ирци и Енглези. Сада кад ових центара традиције нема, јачају интелектуалне струје склоне апоријама. Пјер Абелар крши традиционалне догме на Сорбони и ниче прва западна философија, која је у битном конфликту са оним што Гадамер назива „заједничким митом

¹⁵ Види Frank Stenton, *Anglo Saxon England*, Oxford University Press, 1947.

Европљана“ – хришћанством. Примјер је тријумф логике на свим студијским програмима европских универзитета (изузев Болоње)¹⁶, што напослијетку доводи до стварања ноторичне културе схоластике. Али, схоластика је само продубила јаз између нове Европе и Византије, новог тренутка и старе традиције, и постала зајамац за каснији тријумф такозване философије, која није ништа друго него деконструктивни поступак разградње теологије. На крају је дошла и 1204. година са пљачком Цариграда, што је први значајан догађај западног капитализма.

Дванаести и тринаести вијек се може узети зато за златно доба феудалног Запада. То је високо западно средњовјековље, интелектуално и економски и то је тренутак када запад почиње да у спољашњем облику, административно, војно и економски, претиче Византију.

Специфичност средњовјековног цивилизацијског развоја довела је кумулативно до Ренесансе. Историјски успјех Реформације био је исто тако заложен у противрјечностима средњовјековља. Ренесанса се у укупности може сматрати за нагли окрет од средњовјековних вриједности и гледање ка новом добу, али – „ново вино квари мијехове старе“: понекад није могуће реализовати нове вриједности, без рушења претходних механизма.

Свјетски ратови и електрични завршетак традиције

Типолошки, Први свјетски рат представља посљедње битно свјетско дешавање које се одиграва у европском културно-политичком театру јер, након њега, осовина главне цивилизацијске силе већ јасно прелази на страну америчке доминације. То доводи до посљедњег случаја који овдје илуструјем, до „електричне кризе“.

Ради се о томе да је Први свјетски рат значио толику трауму у психологији западне Европе, да култура коју је такав рат задесио није више могла да поднесе толику трауму.¹⁷ Као посљедица крвопролића из Првог рата, али и начина како се то десило, дешавају се двије ствари: с једне стране, западни Европејац посеже за својеврсном „културном еутаназијом“, која није значила смрт културе, већ њен тријумф: све се култивише до крајњих граница, све се претвара у културу, чак и политика. У роману и поезији, то је модерна - за то вријеме радило се о прилично нечитљивој прози, (Џојс на примјер), у сликарству то је кубизам, у физици то је релативност. Овим не кажем да је културни *belle-epoque* - декадентан, већ да се њиме урушавају посљедњи бастиони западноевропског „традиционализма“.¹⁸ Џојс је шокирао публику, колико и Пи-

¹⁶ Hastings Rashdall, *The Universities of Europe in Middle Ages*, vol. I, II, III, Oxford University Press, 1936.

¹⁷ Занимљив приказ тога како траума Првог рата утиче рецимо на књижевне трендове је Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory*, Oxford University Press, 1975.

¹⁸ Погледати Carl E. Schorske, *Fin-de-Siecle Vienna: Politics and Culture*, Vintage Books, 1981.

касо. Ајнштајна су Нијемци касније сврстали у рубрику „јеврејске физике“. А Аустро-Њемачка се спрема да крене путем поновљене и горе катастрофе у Другом рату – гурнута у то рјешење, дубоко сам увјерен, од стране Француске и Енглеске. Па ипак, оно што ће, коју деценију касније, трајно, и много више од рата да промијени Западњака, била је – култура, тј. музика црног човјека коју сада сервира побједница из свих ратова, Америка. То је друга ствар која се дешава: Америка излази културолошки на позорницу, а у томе јој помажу електрични медији радија, филма, биоскопа и студијске музике.

Америка је из два рата безбједно испловила као побједница са минималним губицима. Али развој америчке културе прати свој посебан пут у односу на Европу. Паралелно са миноризацијом југа у америчком *mainstream*у, до Првог свјетског рата, сада – после њега, долази до једног парадокса: постепено се ствара нови културни *mainstream*, културна матрица у којој све више доминира исти тај југ који је политички био уништен у претходним деценијама. На сјевер се све више сели укупност, тако да кажемо, једног музичког израза, који дугујемо црном човјеку југа, који користи плоче да пропагира тужну музику са ушћа Мисисипија: цез и блуз.

Црначки цез и блуз, који је прво зазвучао на америчком југу, а касније се преноси на сјевер, Њујорк и Чикаго, генерише цијели низ реакција у западњачком главном току културе, кроз плес, музику и филм. За Хитлера је таква култура била дегенерична, као и за буржоаске европске послјератне генерације. Али – ова нова култура квази афричког израза, постепено отапа одбрамбене механизме традиције Западњака, мијења их, и то – у много чему – на боље. Повећава се гама културних реакција, шири се регистар поимања. Али ту се крио и ризик, двозначност и двосмјерност овог процеса.

Не треба ни помињати да ово доба представља вријеме када се шире антрополошка знања европске науке. У антропологији све више у фокус долази Африка и афричка култура, што опет коинцидира са растућом фасцинацијом америчком „урбаном Африком“. Ова америчка „урбана Африка“ делте Мисисипија и америчких сиромашних предграђа - постепено ствара огроман талас поп културе која ће након Другог свјетског рата и након револуције педесетих и шездесетих година да – поплави свијет.¹⁹

Гледана са краја, од данас, цијела та ствар изгледа као постепена издаја традиционалистичких позиција европске културе. Уопште нису начињене страгеије: како и да ли, европска култура традиционализма, узета у свим својим облицима (укључујући ту и православну културу, која се са овим питањима да искрено кажемо суочава тек данас) треба да се суочи? Може ли, наине, традиција да преживи струју и глобализам?

---

¹⁹ Литература на ову тему је огромна. Али, илустративна је књига Richard M. Weaver, *The Ideas Have Consequences*, The University of Chicago Press 1948. Ова књига је суштински манифест америчког конзервативизма, на којег ће се надовезати Расл Кирк.

Поп култура је, узета у цјелости, кроз све потоње деценије до данас, због помањкања интелектуално осмишљавајућих баријера и стратегија - попримила облик *антитрадиционализма*. Разлог томе је опет што се није више нашло упоришта у нечему што бисмо назвали здрави конзервативизам. Не може више ни да се говори о девизантинизацији, што је био случај у средњем вијеку на западу. Ради се о тоталном распаду традиције и деевропеизацији.

Прво искушење, франачко, било је искушење самосталности: та самосталност се толико жарко жељела да се није гледало на опасности које пријете Европи и њима самима у случају сецесије од Византије. Друго искушење, крижарско, донијело је један бескрај нових сазнања, са којима је питање да ли је млади запад могао да се носи. Треће искушење кулминира у култу електронике и телевизије: његове посљедице данас видимо. Сваки пут у историји на тај начин, десио се не само квалитативни скок навише, већ и квалитативна деградација, рекло би се, у интерпретативно интегративним стратегијама цјелине западне историје, јер се губило управо то – цјелина погледа на историју, коју је – да искрени будемо – увијек гарантовао само умјерени конзервативизам.

Посљедица је да данас више немамо јасно, разумно поимање тога шта је Европа и шта је запад, а због тога се онда различита обличја глобализованог свијета бескрупулозно намећу буздованом по свијету. Европа асимилује, престајући да буде Европа. Како је писао Момчило Настасијевић: „лове, а уловљени“.

Данашња криза Запада би се тако могла назвати некаквим укупним, накупљеним *дисрупционизмом*, или радикалним прекидом у поимању континуитета своје културе, до којег не долази јуче, већ вијековима. Ми се данас налазимо у поодмаклој фази дезинтеграције посљедњих форми окциденталног друштва. И, да додамо: тако можда и треба да буде.

Треба рећи да се чини да је та криза захватила нарочито земље које традиционално чине формативне центре културних динамике које сам горе описао, а то су земље „осовинске Европе“, Њемачка и Француска. Ове земље су штавише готово докрајчене данашњом констелацијом културних односа, и ту чињеницу не може да промијени чак ни то што се оне грчевито држе свога академског угледа.

Ако је *осовина* захваћена у већем степену, то онда значи, тврдим, да *периферна Европа*, на обе стране свијета, има напакон шансу да напусти хипнотичке евроцентричне и осовинске наративе, који су нарочито попримали облик франкоманије и германоманије – а такво стање још увијек влада у неким нашим круговима. Опсједнутост евроунијским дискурсом, - „приближавање Европи“, „Европа нема алтернативу“, као и сличне мантре природно немају никаквог смисла. Они представљају посљедњи бастион западног рецидива ка којем је наша интелигенција славодобитно хитала, с надом на „преговоре о придружењима“, са запостављањем властитог етоса.

Периферна Европа има будућност, као и свјетска периферија, гдје се данас одиграва највећи дио занимљивих пробоја, чак и културних (Бразил, Кина – прије пар деценија био је занимљив случај Канаде²⁰).

Периферија, културолошки гледано, има два полуса: исток и запад. Исток је оличен у дијеловима Русије, Кине и Индије, као главних, југоисток је представљен православним Балканом а западни дио чине обе Америке, и Енглеска. Ја мислим да овај дио свијета акумулише нешто што представља квалитетан раскид са осовинским традицијама, које својим лаицизмом плаћају све већу цијену.

Англоамерички полус је за сада најефикаснији, и то чак гледано и по култури. То је оно што би се могло назвати *острвска култура која је рођена у Енглеској*. Инсуларном типу култура припада и данашња империја – Америка.

Није могуће дубље улазити у анализу, али мислим да културна мортификација, која у Француској и Њемачкој поприма неколико различитих облика – Енглеску можда може да заобиђе, ако она успије да афирмише своје вриједности. На примјер, у Енглеској је чувар тих традиција највјероватније – круна. Француска је оптерећена лаицистичком традицијом од времена револуције, што и није традиција у правом смислу те ријечи, јер је настало – раскидом са традицијом, док је с Њемачком проблем њена историјска хипотека у два свјетска рата, нарочито у холокаусту.

Империјализам, тако да кажемо, спасоносан је кад се за њега има основа. У том смислу мислим да се – сасвим супротно Хабермасу и Дериди²¹, може тврдити да се права Европа данас налази управо *мимо* осовинских центара: на југоистоку и на *острвима*. Само митолошки покретани народи имају шансе за опстанак, а то мислим да су народи са ова два краја свијета, јер, као што сам рекао, осовинска Европа је своје митове потрошила. Колико је остало „историјског горива“ код нас – тешко је рећи. Данас је највећи проблем у тривијалним облицима глобализације, која се састоји у могућности аутоматског пресађивања туђих културних вриједности на тло које за те вриједности није плодносно, те се троши „историјско вријеме“, једног народа.

Занимљиво је да у америчком филму задње двије деценије Србин често игра улогу непријатеља свијета, а црнац - улогу предсједника САД, који спашава тај свијет. Будући да су то увијек филмови апокалипсе, који говоре о крају, можемо да се запитамо: да ли се налазимо на крају свијета, или смо се само холивудизовали? Остаје да се види.

---

²⁰ Види Alexander John Watson, *Marginal Man: Dark Vision of Harold Innis*, University of Toronto Press, 2007.

²¹ Види горе књигу *Нова Европа, Стара Европа, Осовинска Европа*, од Левија.